

De Verbazingwekkende Reis naar Pella in 1847

Piet de Klerk

Inleiding

Uit het statistische materiaal waarover we beschikken wordt duidelijk dat emigratie vanuit Nederland naar de Verenigde Staten in de eerste decennia van de 19th eeuw gering was en dat in de jaren 1840 dat aantal omhoog schoot: van minder dan 400 in het decennium 1820-1830 en minder dan 1000 in de jaren dertig naar ineens zo'n 18.000 in de jaren veertig.¹ Waarom? Zeker, er waren economische factoren in het spel: de marktprijzen voor graan en zuivelproducten fluctueerden sterk; er waren herhaaldelijk planten- en dierenziektes, en de belastingen voor polder- en dijkonderhoud waren hoog. Desalniettemin kwamen overstromingen regelmatig voor.

Als we kijken naar Nederland als geheel gaf de groep emigranten een gemengd beeld te zien. De Staatscourant van 5 september 1848 stelt dat de meerderheid van de emigranten in 1847 uit Gelderland kwam (1509), gevolgd door Zeeland (969) en Zuid-Holland (895). De meeste emigranten waren Nederlands Hervormd². Van de emigranten noemden slechts 439³ personen een verlangen naar grotere religieuze vrijheid als drijfveer voor het verlaten van het vaderland. Als we ons evenwel concentreren op de Vijfheerenlanden en aangrenzende regio's dan komt in 1847 godsdienstvrijheid als belangrijke reden naar voren. De Vijfheerenlanden lijken in die jaren een enclave, schrijft Smits.⁴

De Afscheiding

Sinds de Tachtigjarige Oorlog was de Nederduits Gereformeerde Kerk de ruggengraat van het protestantisme in Nederland. Sinds 1579 was het de geprivilegieerde kerk geweest. Dat veranderde in de Napoleontische tijd met zijn scheiding van kerk en staat. Na 1815 veranderde dat nog een keer toen de Nederduits Gereformeerde Kerk fuseerde met de Waalse kerken⁵. In zekere zin was dat logisch: het Koninkrijk der Nederlanden bestond inmiddels uit Nederland, België en Luxemburg, en voor de nieuwe monarch, koning Willem I, was het belangrijk dat er ook één sterke protestante kerk kwam. Het Hof, en ten dele Willem persoonlijk, drukte zijn stempel op de fusie, onder andere door het Algemeen Reglement op te stellen voor de nieuwe

¹ Ook in de decennia daarna blijft het aantal hoog; in dezelfde orde van grootte, met alleen een afname in de jaren van de Amerikaanse burgeroorlog. Zie Robert P. Swierenga, Dutch International Migration Statistics 1820-1880, *The International Migration Review* 15, 3 (August 1981).

² Bertus H. Wabeke, *Dutch Emigration to North America 1624-1860*, Netherlands Emigration Bureau, New York City, 1944 p. 90. Het aantal Hervormden, berekend over de (2333) hoofden van gezinnen en alleenstaande individuen bedroeg 1189, Afgescheidenen 653 (d.w.z. 4% van alle afgescheidenen, Stokvis p. 36), Katholieken 452. De Staatscourant is te vinden in P.R.D. Stokvis, *De Nederlandse Trek naar Amerika 1846-1847*, Universitaire Pers Leiden, 1977.

³ Weer berekend over het aantal gezinshoofden en alleenstaande individuen.

⁴ C. Smits, *De Afscheiding van 1834*, Dordrecht, 1974, p. 330.

⁵ Niet centraal georganiseerde Franstalige gereformeerde kerkgemeenschappen (*Églises wallonnes*), veelal opgericht door Hugenoot-gemeenschappen.

“Nederlands Hervormde” kerk (zonder het groene licht van een nationale synode van de betrokken kerken) en als Koninklijk Besluit bekend te stellen. Deze nieuwe regels hadden vooral betrekking op de bestuurskant van de zaak – het recht van de Koning om personen aan te stellen op de verschillende niveaus van de piramidale kerkhiërarchie – maar ook op de liturgische kant: orthodoxe kringen zagen een verzwakking van de confessionele discipline.⁶ Als gevolg van de onvrede vond op oktober 1834 een afscheiding plaats in Ulrum, Groningen. Gegeven zijn geschriften werd het dominee Hendrik de Cock door de politie verboden om nog langer in zijn kerk te preken. Dus begon hij zijn diensten in de open lucht te houden. Spoedig daarna verlieten duizenden van de meer behoudende gelovigen de Nederlands Hervormde Kerk.

De Afscheiding bracht geen oplossing, althans niet op de korte termijn. Het regeringsbeleid tegen de “obscurante schismatici” was keihard.⁷ Religieuze bijeenkomsten van meer dan 20 mensen werden verboden.⁸ Het gevolg was dat alle kerkdiensten van de Afscheidenen in het geheim moesten plaatsvinden, vaak in de open lucht. De politie werd geïnstrueerd om bijeenkomsten te verhinderen en uiteen te jagen. Zulke acties leidden tot rellen; emoties liepen hoog op.⁹

Een van De Cocks medestanders vanaf het eerste uur was Hendrik Peter Scholte wiens recht om te preken werd ingetrokken kort nadat hij zich solidair had verklaard met De Cock. Eind november werd Scholte gearresteerd en vijf dagen in de gevangenis gezet. Een derde voorman van de Afscheidenen was dominee A.C. van Raalte¹⁰, die vooral actief was in Overijssel en Gelderland. Alle drie waren bondgenoten, zij het dat ze verschillende opvattingen hadden over een aantal belangrijke kwesties, zoals duidelijk werd tijdens de eerste algemene synode in maart 1836. Na hartstochtelijke debatten werd de synode het eens over de noodzaak om op het pad van de gereformeerde orthodoxie te blijven inclusief het letterlijk nemen van de Bijbel als het woord van God, maar men kon het niet eens worden over de kerkorde. De meeste aanwezigen wilde een orde gebaseerd op “Dordt”, maar Scholte wilde een meer “Bijbelse” orde.¹¹ Zijn weigering om compromissen te sluiten¹² leidde - na jaren van conflict - tot zijn excommunicatie tijdens de derde synode van de nieuwe kerk. Een poging van Van Raalte drie jaar later (tijdens de vierde synode) om Scholtens verbanning te heroverwegen werd niet met succes bekroond, zodat ook Van Raalte en een paar anderen de bijeenkomst verlieten. Deze ontwikkeling toont

⁶ De bezwaren waren dat de aanwijzingen voor de preek minder strikt waren dan voorheen, hetgeen door de Afscheiders als een gebrek aan discipline gezien werd, en dat evangelische gezangen naast psalmen nu een prominente rol kregen. Kortom, de klacht was dat de NH Kerk wel zei dat het de Dordtse synode van 1619 volgde, maar dat in feite niet deed.

⁷ Stokvis, p. 204. Hier moet aan toegevoegd worden dat de troonbestijging van Willem II enige verlichting in de situatie bracht. In Leerdam mochten de Afscheidenen uit Leerdam, Leerbroek en Schoonrewoerd nu religieuze diensten houden in een gebouw in de Hoogstraat (een gebouw dat aangekocht was en op geïmproviseerde wijze geschikt gemaakt was als kerk) onder de naam Christelijke Afscheiden Gemeente. Zie J. van Gent, *Leerdam door de eeuwen heen*, Leerdam, 1947.

⁸ Gebaseerd op een Napoleontische wet die grotere *politieke* bijeenkomsten verbood.

⁹ Velen op de schepen waarover we onderstaand spreken hadden een of meer bekeuringen gekregen; sommige waren zelfs gevangen gezet voor het organiseren van niet toegestane bijeenkomsten.

¹⁰ Geboren in Wanneperveen, Overijssel.

¹¹ Stokvis, p. 48. Scholtianen beschouwden zichzelf als (Christelijke Afscheiden) congregaties die min of meer op zichzelf stonden. Scholte geloofde niet in een overkoepelend kerkverband.

¹² Hij weigerde zich neer te leggen bij eerdere besluiten van de synode en vond dat gemeenten autonoom moesten kunnen zijn. Hij werd vervolgens beschuldigd van “onkerkelijke gevoelens” en van “muitelij” en uiteindelijk geschorst en uit zijn ambt van predikant gezet.

aan dat Scholte en Van Raalte een minderheid vormden waar het ging om de organisatie en de autoriteit van de kerk.¹³

Aan deze breuk tussen de hoofdstroom van de Afgescheidenen en de groepen rond Van Raalte en Scholte ging een ander breuk vooraf. Scholte en Van Raalte probeerden te onderhandelen met de overheid over erkenning van hun kerkgemeenschap. 's Konings eis was dat ze de naam "gereformeerd" zouden laten vallen en hun aanspraken op kerkelijke goederen zouden opgeven. Een groot deel van de Afgescheidenen ging daarin mee, maar een ander deel vond zulke onderhandelingen "verraad" en splitste zich af als de *Kerken onder het Kruis*.

Toen de economische omstandigheden verslechterden (de aardappeloogst mislukte en hongersnood greep om zich heen), besloten velen om te emigreren. Voor Scholte en zijn volgelingen leek emigratie meer en meer de enige oplossing om te ontsnappen aan een door de staat opgelegde kerkstructuur en de groeiende rigiditeit van de synode van de Afgescheidenen. Aanvankelijk keek Scholte in verschillende richtingen: Nederlands-Indië, Zuid-Afrika, maar hij kreeg geen enkele medewerking van de Nederlandse overheid. De beslissing om naar Amerika te emigreren werd beïnvloed door enthousiaste brieven van Nederlanders die de overtocht al gemaakt hadden.¹⁴ Het gevolg was dat in 1845 voormannen als Van Raalte en Scholte "Amerika ontdekten".¹⁵ Groepen Afgescheidenen kwamen bijeen om concrete voorbereidingen te treffen; als eerste de groep rond Van Raalte in Arnhem. De groep-Van Raalte stuurde eind mei 1846 een verkenningmissie uit. Het plan was om naar Baltimore te zeilen, maar een storm blies het schip naar Boston. De groep rapporteerde enthousiast over de leefomstandigheden en legde contacten met Nederlandse gezinnen uit de Nieuw Nederland/Nieuw Amsterdam periode. Per slot van rekening was al in 1804 de *New York Historical Society* gevormd; Nederlandse documenten uit de koloniale tijd werden ijverig vertaald, en in het algemeen was er een levendige belangstelling voor alles dat met Nederland te maken had, gestimuleerd door Washington Irving's *Knickerbocker's History of New York*. De interactie tussen oude en nieuwe emigranten leidde tot de stichting van *Protestant Evangelical Holland Emigration Societies* in Albany (door Isaac N. Wyckoff) en New York.

De groep-Van Raalte besloot: we gaan! Men vertrok op 22 september 1846 uit Rotterdam op de English driemastbrik *Sojourner* die op 17 november in New York arriveerde. Het oorspronkelijke plan was om naar Wisconsin te gaan, maar de groep kwam vast te zitten in Detroit, waar de stoomboten al niet meer voeren in verband met de invallende winter. Na uitgebreid beraad koos Van Raalte een gebied aan de monding van de *Black River* aan *Lake Michigan*. Het feit dat er eind 1848 dorpjes als Holland, Zeeland, Vriesland, Drenthe, Groningen, Graafschap (Duitsers uit het *Grafschaft Bentheim*) en Overisel ontstaan waren illustreert dat ook andere groepen zich bij de (kleine) oorspronkelijke groep-Van Raalte gevoegd hadden.¹⁶ Niet alle Afgescheidenen die emigratie overwogen sloten zich echter aan bij Van Raalte's keus voor west-Michigan. Een van hen was *dominie* Scholte.

¹³ De volgelingen van Van Raalte en Scholte vormden van nu af aan een los netwerk van kerkgemeenschappen.

¹⁴ Een aantal brieven kwamen terecht in *Stemmen uit Noord-Amerika* (Brummelkamp) in 1847. En de *Provinciale Friesche Courant* rapporteerde in 1847 over de emigratie van zo'n 30 boeren uit Het Bild, gestimuleerd door de ervaringen van een vroegere buurman die al elf jaar geleden geëmigreerd was (Wabeke, p. 98).

¹⁵ Wabeke, p. 114.

¹⁶ De oorspronkelijke Van Raalte-groep was vrij klein: zo'n 50 mensen.

De Vijfheerenlanden

In de Vijfheerenlanden en aanpalende regio's – Betuwe, Alblasserwaard – was Hendrik Peter Scholte een invloedrijk man. Geboren in Amsterdam, werkte en preekte hij langs de Maas in Doeveren en Genderen, en voor een tijd ook in Gorinchem. Hij had uitstekende communicatieve gaven en was in staat om een sterk netwerk onder zijn volgelingen op te bouwen. In het voorjaar van 1835 preekte hij ook diverse malen in Leerdam en omgeving. Zijn preken leidde tot een groep Afgescheidenen. De eerste van hen was Gerrit Hendrik Overkamp en zijn vrouw in juni van dat jaar. Toen in hun huis aan de Kerkstraat religieuze diensten gehouden werden, werd Overkamp bekeurd, en toen hij niet wilde betalen werd zijn huisraad bij opbod verkocht. In juli 1835 werd door dominee Scholte een kerkgemeenschap gesticht met Leerdam als centrum, maar ook met leden in Kedichem, Leerbroek-Middelkoop, Schoonrewoerd, Zijderveld, Asperen, Heukelum, Spijk, Acquoy, Rhenoy, Beesd en Waardenburg¹⁷. In 1840 bestond deze gemeenschap uit 271 zielen.¹⁸

Leerdam werd zo een voorbeeld van hoe de verdere verdeeldheid onder de Afgescheidenen – na Scholte's excommunicatie – *on the ground* uitwerkte: Leerdam, waar Overkamp een belangrijke rol speelde, koos goeddeels voor Scholte.¹⁹ Een ander voorbeeld was Noordeloos, waar de kleine groep Afgescheidenen in tweeën brak.

De reis

Begin 1846 nam Scholte de leiding op zich van de emigratie naar Noord-Amerika. In juni kondigde hij aan dat hij vele brieven had ontvangen van mensen die wilden emigreren. De eerste bijeenkomst van de geïnteresseerden werd in juli 1846 in Leerdam gehouden.²⁰ De meeste aanwezigen waren goeude boeren uit de omgeving. In augustus richtte Scholte de *Vereniging ter Bevordering van de Verhuizing naar de Verenigde Staten van Noord-Amerika* op. In oktober vertrok een verkennersmissie naar New Orleans die op 19 november daar aankwam, ongeveer tegelijkertijd dat de Van Raalte-groep in New York arriveerde. De groep verkenners ging per boot naar St. Louis²¹, maar kon niet naar Wisconsin of Iowa doorreizen. Men kon echter wel positief rapporteren over de situatie in Iowa, gebaseerd op inlichtingen van kolonisten uit Overijssel en Duitsland die daar recent geweest waren. Op basis van deze terugkoppeling werd eind 1846 besloten om in maart of april 1847 af te reizen. Door *crowd funding* werd zeker gesteld dat men 18 secties²² land zou kunnen kopen. Scholte werd gekozen

¹⁷ Smits, p. 332-333. De stichting vond plaats in Poederloijen.

¹⁸ Smits, p. 334.

¹⁹ Toen de Leerdamse groep-Scholte vertrokken was, werd de kerk in de Hoogstraat weer een "gewone" Christelijke Afgescheiden Gemeente.

²⁰ The *Souvenir History of Pella, Iowa*, p. 7, heeft het over een bijeenkomst in juli in Leerdam en een vervolgbijeenkomst in Utrecht in december 1846. Wabeke, in navolging van K. Van Stigt (*History of Pella, Iowa, and Vicinity*) stelt dat de eerste bijeenkomst – 70 goeude gezinnen – in augustus in Utrecht plaatsvond, met een vervolg in september, weer in Utrecht (p. 129). Deze verschillende versies zijn niet noodzakelijkerwijs met elkaar in strijd. De eerste bijeenkomst in Leerdam was waarschijnlijk informeel en oriënterend. In augustus werden de eerste beslissingen genomen (oprichting Associatie) en op 4 september werd overeenstemming bereikt over de aankoop van 12 secties land. In december werd dat aantal verhoogd naar 18 secties.

²¹ De groep werd geleid door Hendrik Barendregt en bestond uit zo'n 20 volwassenen en een aantal kinderen, inclusief de grote familie van Janus den Hartog uit Asperen, en Teunis Keppel en zijn vrouw uit Nieuwland. Vanuit St. Louis moesten ze een langzaam stoomschip nemen, maar "the emigrants felt that the Lord had assisted them remarkably, for only by chance they had failed to take passage on a much more modern and swifter vessel, which was wrecked by the explosion of a boiler, with the loss of forty-five lives" (Wabeke, p. 130).

²² Een sectie is ruwweg 4660 hectares (11,520 acres).

tot voorzitter van de Vereniging, met dominee Betten uit Noordeloos als vice-voorzitter. Gerrit Overkamp en zijn broer Isaac (secretaris) zaten ook in het bestuur. Isaac was degene die aanvankelijk met Scholte bevriend geraakt was toen beiden in Leiden studeerden.

In april 1847 vertrok Scholte met vrouw en kinderen vanuit Rotterdam naar Amerika. In Liverpool stapte hij over op de *Caledonia* die naar Boston zeilde. Daar en in New York legde hij nuttige contacten.

Meer dan 800 orthodoxe gelovigen reisden spoedig daarna op vier schepen naar Baltimore: de Nagasaki, de Maasstroom, de Catharina Jackson en de Pieter Florisz.²³ De eerste drie vertrokken uit Rotterdam, de laatste uit Amsterdam. Vanuit Amsterdam moest men door het Noord-Hollands Kanaal en hopen op goede wind bij Den Helder. Het vertrek vanuit Rotterdam was aanzienlijk moeizamer dan vandaag. Schepen moesten getrokken worden door het Voorns Kanaal met zijn nauwe sluizen bij Hellevoetsluis. Bovendien moesten dieperliggende schepen om Goeree Overflakkee heen waarna ze dan bij Brouwershaven de zee opvoeren; de directere route naar zee was voor die schepen niet toegankelijk.

Het eerste van de vier schepen dat in Baltimore arriveerde, op 22 mei, was de Catharina Jackson. Scholte haastte zich om vanuit New York Baltimore tijdig te bereiken, om “zijn” passagiers te verwelkomen en om ervoor te zorgen dat niemand hen lastig zou vallen. De andere schepen arriveerden in de weken daarna.²⁴ Toen de groep compleet was, reisde men per trein naar Columbia, Pennsylvania en vandaar met kanaalboten naar Harrisburg. Het avontuurlijkste deel verliep via een overslagspoorverbinding over de *Alleghany mountains* (een verbinding die in 1834 gecreëerd was waarbij schepen door paarden of een stoomlocomotief over de bergen getrokken werden). Vanuit Pittsburgh ging het per boot naar St. Louis. Daar moest een pauze van verschillende weken ingelast worden. De hitte en de gebrekkige woonomstandigheden maakten aanzienlijk meer slachtoffers - zo'n honderd - dan de overtocht over de oceaan gemaakt had. Een Commissie van Onderzoek²⁵ werd opgetuigd die tussen 20 juli en 2 augustus afreisde naar Iowa. Iowa als staat bestond nog maar net en was slechts ten dele in kaart gebracht. De eerste stop van de groep was het kadaster in Fairfield. Daar bleek dat er inderdaad nog niet verkochte stukken land waren, maar dat de beste stukken de jaren ervoor *geclaimed* waren, dat wil zeggen dat zo'n vijftig boeren een optie op de grond genomen hadden met de toezegging het land te kopen binnen een bepaalde periode als ze genoeg geld hadden. De Commissie besloot daarop door te reizen naar het betreffende deel van de staat en te pogen het land van deze boeren te kopen. Met succes! Het is verbazingwekkend dat deze kleine commissie in staat was zo veel land in een paar dagen te kopen.²⁶ Ze kwamen goed voorbereid: ze hadden uitgeschreven contracten bij zich, ze zorgden voor getuigen die de overeenkomsten konden bevestigen - overeenkomsten die binnen een maand in zouden gaan.²⁷ Nu kon de groep landverhuizers als geheel op weg naar hun eindbestemming, die ze Pella noemden naar de stad in de Jordaanvallei die ooit een toevluchtsoord was voor christenen uit Jeruzalem gedurende de

²³ De lijst met passagiers op de vier schepen kan men vinden in *The Pella Souvenir History* (https://ia600606.us.archive.org/21/items/souvenirhistoryo00unse_0/souvenirhistoryo00unse_0.pdf) en in de *Baltimore Ship Manifests* (<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QSQ-G97J-6FV4?view=index&cc=2018318&lang=en&groupId=>).

²⁴ De Maasstroom op 2 juni, de Nagasaki op 10 juni, en de Pieter Florisz op de 12de.

²⁵ Bestaande uit *dominie* Scholte, Teunis Keppel, Isaac Overkamp, Jan Rietveld en Gerrit van der Pol.

²⁶ Zoals de organisatie van deze gigantische onderneming als geheel verbazingwekkend is en getuigt van Scholte's organisatietalent. De “generaal” werd hij ook wel genoemd.

²⁷ Wabeke, p. 134.

Joodse opstand tegen de Romeinen in 66 na Christus. Het grootste deel van de oorspronkelijke groep²⁸ reisde per boot de Mississippi op tot aan Keokuk, en vandaar over land naar Pella waar ze midden augustus arriveerde. Een van de oorspronkelijke kolonisten langs de landroute schreef: “De meesten van ons hadden nooit Hollanders gezien, en toen ze de weg afkwamen in een variëteit van karren getrokken door wat ook maar, staarden we hen verbaasd aan vanwege hun curieuze en ongebruikelijke verschijning. Hun kledij was ons vreemd. Vrouwen zaten op hoge stapels raar uitzierende kisten, dozen en koffers, veel hunner met kapjes in plaats van bonnets. Sommige van de mannen en de vrouwen droegen klompen, hetgeen voor ons ook volstrekt nieuw was.”²⁹

Waar kwamen de kolonisten vandaan?

Het is niet in alle gevallen bekend waar de kolonisten op de vier schepen vandaan kwamen.³⁰ Het is echter duidelijk dat velen van hen uit de buurt van Leerdam kwamen, niet verrassend in het licht van de eerste planningsbijeenkomst. De passagierslijsten illustreren hoe de migratie bepaald werd door bestaande sociale en religieuze netwerken, veeleer dan door puur economische factoren. Het grootste van deze netwerken bevond zich in de Vijfheerenlanden. Voor mijn berekeningen heb ik naar een iets groter gebied gekeken dan de Vijfheerenlanden: van Vianen (Vijfheerenlanden) in het noorden naar Poederoijen in het zuiden waar de Afscheidenen hun eerste kerkgemeenschap vormden; en van Gorinchem in het westen (Leerdam was deel van de classis Gorinchem) tot Tricht en Waardenburg in het oosten (deel van de Leerdamse Scholte-gemeenschap - zie de kaart). Van alle kolonisten kwam ongeveer 42% uit dit gebied.³¹ Laat me een paar voorbeelden geven.

Op de **Nagasaki** treffen we de familie Klein uit Leerdam: vader Gerrit J. met zijn vrouw Henriëta Heijkoop met vijf van hun kinderen: Jan (1824), Pieter (1827), Teunis (1830), Evertje (1833) en Maarten (1836). Al met al kregen Gerrit J. en zijn vrouw in Pella meer dan 70 kleinkinderen om zich heen. Koenraad de Jong³² uit Tienhoven aan de Lek reisde ook op de Nagasaki, met zijn vrouw Wilhelmina Verbeek en hun kinderen Hendrik (1841), Gerrit (1843) en Trijntje (1845).³³ En dan was er nog een grote groep uit Noordeloos, 10 kilometer ten westen van Leerdam, die geïnspireerd was door de dominee van de Afscheidenen aldaar, Antonie Betten, een Scholtiaan van het eerste uur die zich ook onder passagiers bevond, met zijn vrouw Jacoba en hun vijf kinderen: Jacoba, Jan, Hermanus, Antonie Jacob en baby Gerritje (1846).

²⁸ Een paar honderd mensen, vooral vrouwen en kinderen, bleven in St. Louis achter, grotendeels omdat ze geld moesten verdienen alvorens ze verder konden gaan.

²⁹ Geciteerd door Wabeke, p. 135.

³⁰ Ik heb uit proberen te zoeken waar de diverse gezinnen op de schepen vandaan kwamen, vooral met hulp van FamilySearch. Het resultaat valt na te lezen in de Appendix. Ik heb de herkomst van de gezinnen in 85% van de gevallen kunnen achterhalen.

³¹ De precieze cijfers zijn te vinden in de Appendix.

³² Zijn grootmoeder was Neeltje Heijkoop, de zus van Walig Verdugts vrouw Ariaantje Heijkoop, die weer de moeder was van Jenneke Waligdr Verdugt die we hieronder zullen ontmoeten.

³³ In het WikiTree project met betrekking tot de passagiers sterft Trijntje op het schip en wordt een Hendrik de Jong op het schip geboren. Beide feiten zijn evenwel niet terug te vinden op de lijsten van aankomst in Baltimore.

De kaart van de 'uitgebreide' Vijfheerenlanden waar 42% van de emigranten vandaan kwam

Betten was in het gezelschap van de Noordelose boeren Cornelis den Hartog en Jan Sijnhorst³⁴ met hun vrouwen en kinderen. Behalve de kinderen Den Hartog, Willem (1831), Gijsbert (1834) en Teuntje (1836), was ook de oudste, Aaltje (1822), op het schip aanwezig met de man, Willem Slob, ook uit Noordeloos, die ze het jaar ervoor getrouwd had³⁵, evenals haar zus Aartje (1828) die een paar weken voor vertrek getrouwd was met Jan Meijers Toom.³⁶ Jan Sterrenburg was in Leerdam geboren, had Annigje Schakel in Hoornaar getrouwd, maar al snel daarna waren beiden verhuisd naar Noordeloos. Van hun vier kinderen, allen op het schip, was de oudste, Antonia (1825), geboren in Hoornaar; de anderen, Ernst (1832), Teuntje (1834) en Helena (1835) in Noordeloos.

Op het tweede schip, de **Maasstroom**, vinden we Gerrit Hendrik Overkamp, de eerste Leerdamse Afgescheidene. Hij was geboren in Den Haag, maar al als klein kind naar Leerdam gekomen. Daar was hij getrouwd, met Aafje Kruijt, en had hij een gezin gesticht. Op de

³⁴ Zijn broer Dirk zat op de Catharina Jackson met hun moeder, Maria van Muilwijk.

³⁵ Lang genoeg om een twee maanden oude baby aan boord te hebben.

³⁶ Jan Meijers Toom halfbroers en -zussen zaten op de Maasstroom.

Graf van Gerrit Overkamp en zijn vrouw Aafje Kruijt, Graceland Cemetery, Pella (foto auteur)

Maasstroom werd hij vergezeld door zijn vrouw, zijn broer Isaac³⁷, zijn moeder (die op het schip stierf), en zijn zes kinderen Aartje (1830), Aafje (1834), Hendrina (1837), Antje (1840), Isaac (1842) en Maria (1844). Ook uit Leerdam: Aart Verrips en zijn vrouw Hendrika van Bruggen, hun zoon Willem en hun 15-jarige kleinzoon Aart wiens vader Koen Verrips gestorven was. Abraham Bogaards uit Leerdam reisde min of meer alleen, zij het dat Aart Verrips zijn oom was (zowel zijn moeder Geertje Verrips en zijn vader Arie Bogaard waren vroeg gestorven). Gijs van Houwelingen uit Nieuwland, vijf kilometer ten westen van Leerdam, bevond zich op de Maasstroom in gezelschap van vrouw en kinderen, en van zijn broer Aart met vrouw en kinderen. (Ook hun vader was meegekomen, maar hij stierf op het schip.) Een paar volwassen zoons van Gerrit J. Klein - die we op de Nagasaki tegengekomen zijn - bevonden zich op de Maasstroom, onder wie Teunis - uit Leerbroek - met zijn vrouw Pleuntje Klijn en hun vier kinderen. Ongelukkigerwijs overleefde de jongste van hen, Adriaantje, de reis niet. De gezinnen 't Lam, Van Lint en Den Hartog (Dirk, met zijn vrouw Jannigje Bikker) kwamen ook uit de buurt van Leerdam. Cornelis van Lint was getrouwd met Aaltje 't Lam. Hun kinderen Annigje (1833), Trijntje (1834), Adrianus (1837), Jaantje (1841) en Nicolaas (1846), allen geboren in Leerbroek, waren ook aan boord. In Pella zouden ze nog een kind krijgen, Elisabeth (1849), dat later zou trouwen met Dirk Rietveld uit Noordeloos die met zijn familieleden de overtocht maakte op de Catharina Jackson. De familie Van den Berg kwam ook uit Leerbroek: Cornelis, zijn vrouw Aaltje de Groot en hun vier kinderen Cornelis (1824), Geertrui (1828), Leintje (1832) en Pietertje (1834). Adriana van Veen kwam oorspronkelijk ook uit Leerbroek maar

³⁷ Gerrit en Isaac waren aangewezen als de vertegenwoordigers van de emigranten op het schip.

trouwde met Jan Schakel in Hei- en Boeicop, waar hun kinderen werden geboren. Jan was de oom van Annigje Schakel die we op de Nagasaki zagen. Arie de Bruin kwam uit Lexmond met zijn vrouw Cornelia Bogaard en hun kinderen Willem (1839), Gerrit (1841) en Gijsbert (1843). Idem het gezin van Jan Keppel en zijn vrouw Arriaantje Pellikaan en hun kinderen Jenneke (1826), Bastiaantje (1827), Herbert (1830), Cornelia (1833), Neeltje (1834), Cornelis (1836), Frank (1837), Gerrit (1838) en Bastiaan (1840).³⁸ Jan den Burger, een Afgescheidene van het eerste uur³⁹, kwam uit Schoonrewoerd met zijn vrouw Mayke Kleijn en hun vijf kinderen. Mayke, geboren in Leerbroek, is een verre verwant⁴⁰ van of Gerrit J. Klein op de Nagasaki. Teunis van Klootwijk, ook een vroege Afgescheidene, kwam met zijn gezin uit Kedichem.

Op de **Catharina Jackson** vinden we een tweede contingent uit Noordeloos. In de eerste plaats het gezin Rietveld: vader Jan (een van de vertegenwoordigers van de passagiers op het schip), zijn vrouw Dirkje (née Blokland), en hun acht kinderen. De jongste was de vijf maanden oude Dirk (zie hierboven), de oudste Barbera, al getrouwd en wel met Baltus van Baren, oorspronkelijk uit Giessendam, maar boer geworden in Noordeloos. Vervolgens, ook uit Noordeloos: de families De Booij en Zwank, Cornelis Ringeling en zijn vrouw Neeltje van der Leede, Pieter van Hofwegen met zijn vrouw Elisabeth, Jannigje Termaat en haar schoonzus Margje Muijlwijk, Dirk Sijnhorst met zijn verloofde Elizabeth Verhoef (ze zouden in 1848 in Pella trouwen), en Pieter van Meveren met zijn vrouw Neeltje van den Berg⁴¹. Pieter was in Nieuwland geboren en Neeltje in Leerbroek, maar ze waren in Noordeloos getrouwd en hun kinderen (vier op het schip: Pieternella (1825), Gerard (1830), Willempje (1834) en Gerrit (1840), een kwam er waarschijnlijk later) waren daar geboren. De Van der Lindens kwamen uit Vuren, ten zuiden van Leerdam aan de Waal,⁴² net als Aart Versteeg die in gezelschap van zijn tweede vrouw Maria de Clou reisde en van vijf kinderen uit zijn eerste huwelijk.

Op de **Pieter Florisz** bevonden zich meer passagiers uit andere streken, in het bijzonder uit Friesland en Noord-Holland. Het was per slot van rekening het enige schip dat uit Amsterdam vertrok. Maar toch: ook hier een aantal gezinnen uit de buurt van Leerdam, in het bijzonder uit Spijk. Bijna de hele afgescheiden gemeenschap uit Spijk zat op de Pieter Florisz. Daarmee is Spijk het duidelijkste voorbeeld van hoe een kerkgemeenschap als geheel een beslissing nam. Andries van Blokland reisde met zijn vrouw Geertje de Moor en hun vijf kinderen Jan (1835),

³⁸ Hun zoon Teunis maakte deel uit van de verkenningsmissie najaar 1846.

³⁹ Smits, p.333

⁴⁰ Hun grootvaders waren broers.

⁴¹ Familie van de Van den Bergs op de Maasstroom (een nichtje van de vader van Cornelis van den Berg).

⁴² Aan boord waren vijf familieleden: de broers Lucas en Dirk van der Linden, met hun echtgenotes en Dirks zoon Lucas. (Waar de zesde Van der Linden op de passagierslijst, Willemina Sophia Margaretha, in het plaatje past is onduidelijk.) Naast zus Areke en haar gezin op de Catharina Jackson, zouden nog vele Van der Lindens volgen: Lucas' broer Klaas, een trouwe Scholtiaan, kwam in december 1848 over met zijn vrouw Evertje Slikoort en hun kinderen Lucas, Gerrit (Gerhard), Dirkje, Anna (Anneke, Hänchen) en Arie (Henri). De meeste anderen volgden in 1853. Broer Jan met zijn vrouw Willemina de Raden en hun kinderen Lucas, Daniël (al getrouwd, twee kinderen), Leendert, Johannes, Arie, Nikolaas, Johanna Adriana en Jan. Zus Hendrika met hun moeder Areke van der Zalm, Hendrika's man Pieter van Horssen, hun kinderen Gerrit en Daniel (maar zonder hun oudste zoon Piet die als gevolg van een ongeluk op zijn werk blind geworden was, maar eind jaren 50 alsnog over kwam nadat zijn vrouw gestorven was). En waarschijnlijk op datzelfde schip in 1853, de *William Nelson*, hun broer Gijsbert (41) met zijn kinderen Janneke (20), Antje (18), Hanna/Klazina (17), Lucas (15), Janneke (13), Adriana/Andy (8), Klaas (6) en Gijsbert (3). Dat impliceert dat Gijsbrecht de overtocht met al zijn kinderen maakte, behalve de baby's die waarschijnlijk met hun moeder achterbleven, maar later – volgens de Amerikaanse volkstelling van 1860 – alsnog naar Pella kwamen. Al deze Van der Lindens kwamen uit Vuren waar hun vader Lucas (gestorven in 1839) in een steenbakkerij gewerkt had.

Teunis (1840), Cornelis (1842), Cornelia (1845) en Johanna (1846). Andries' broer Hendrik (uit Heukelum) was ook van de partij, net als Geertje's broer en zussen. Jan van der Werff kwam oorspronkelijk ook uit Spijk. Hij trouwde Lamberta Nieuwhoff in Kedichem en zijn kinderen werden daar geboren: Jan Hendrik (1818), Johan (1820), Piernella (1822), Jacomina (1824) en Jan (1830). De oudste, Christina (1817), die toen al getrouwd was en vier kinderen had, bleef in Spijk. Leendert Colijn kwam ook uit Spijk, met zijn tweede vrouw Lena de Moor, hun baby Albert Jacoba, en vier kinderen zijn eerste huwelijk.⁴³ Ook op de Pieter Florisz: Areke van der Linden uit Vuren, zus van Lucas van der Linden op de Catharina Jackson, met man (Jan van Maaren) en kinderen; en de De Kock familie uit Herwijnen: Aart en zijn vrouw Elisabeth van der Giessen, en hun kinderen Engel (1819), Stephanus (1821), Leendert (1824), Arie (1830), Hesther (1832) en Jan (1836)⁴⁴. Het oudste kind, Metje was al getrouwd (met Koenraad van Zee) en staat op de passagierslijst bij het gezin Van Zee, ook uit Herwijnen.

De bovenstaande lijst toont aan dat op alle vier de schepen veel gezinnen uit de (wijdere) Vijfheerenlanden aanwezig waren, met nogal wat onderlinge familiebanden. Dat weerspiegelt dat de beslissing om te emigreren genomen was binnen de afgescheiden kerkcongregaties die loyaal waren aan Hendrik Scholte. Daaraan waren waarschijnlijk uitgebreide familieconsultaties voorafgegaan, aangezien emigratie in de meeste gevallen betekende dat families voorgoed uit elkaar getrokken werden. Alles bij elkaar kan men de overtocht met meer recht beschouwen als de transplantatie van samenhangende Scholtiaanse kerkgemeenschappen dan als massamigratie per se.

Familie

Alle gezinnen die hierboven genoemd zijn blijken tot mijn verbazing (aantoonbaar) verre familieleden te zijn, primair via mijn oma Ortje van Genderen (1891-1997)⁴⁵. De genoemde personen zijn natuurlijk geen directe voorouders, aangezien mijn voorouders steeds in Nederland gebleven zijn, maar broers en zussen van directe voorouders.

Een paar voorbeelden. Cornelis de Leeuw was de overgrootvader van mijn oma Ortje (die we "oma van de fietsen" noemde omdat zij en haar echtgenoot Arie Versluis in Leerdam een fietsenwinkel hadden op de hoek Tiendweg/De Ruijterstraat), zowel van haar vaders als haar moeders kant: haar grootvader van vaders kant en haar grootvader van moeders kant waren beiden getrouwd met een dochter van deze Cornelis de Leeuw, respectievelijk Aartje en Adriaantje de Leeuw. Een derde dochter van Cornelis, Maria, trouwde in de bovengenoemde familie 't Lam; om precies te zijn, ze trouwde met Peter 't Lam in 1837⁴⁶ en zeilde met hem op de Maasstroom. Tussen 1837 en 1847 kregen ze een aantal kinderen maar die werden of dood geboren of stierven vroeg. In Pella zouden ze nog een meisje krijgen, Aartje, die 26 werd.

⁴³ Er was ook nog een Hubert Colijn, maar voor zover ik kan zien was hij geen directe familie van de andere Colijns. Een paar jaar later in Pella zou hij trouwen met Dirkje den Boest – ook op het schip.

⁴⁴ Op het Baltimore scheepsmanifest zijn sommige namen uitgevlekt; de *Pella Souvenir History* heeft alle namen.

⁴⁵ Niet alle banden lopen via mijn oma Ortje. 't Lam en Zwank zijn familie via mijn grootmoeder van vaders kant, Maaike Versluis. Van Meveren via mijn grootvader van vaders kant (de Klerk). Van de Overkamps (import uit Den Haag immers) ben ik geen familie, maar weer wel van Gerrits vrouw Aafje Kruit (via mijn grootvader van moeders kant).

⁴⁶ Op de passagierslijst in de *Pella Souvenir History* staat ze vermeld als 't Lam, P Mrs; op de Baltimore lijst als 't Lam, M.

De broer van Cornelis de Leeuw, Willem, had ook een dochter Adriaantje. Die was geboren in Schoonrewoerd en trouwde in 1843 met Anthonie Klein - van de Klein familie op de Nagasaki en de Maasroom. Ze waren “nareizigers”, waarschijnlijk gestimuleerd door de brieven van de Kleins die toen al een paar jaar in Pella woonden. Ze maakten de overtocht in 1849. Tegen die tijd had Adriana in Schoonrewoerd al zes kinderen gebaard van wie er twee bij hun geboorte gestorven waren. Nog twee zouden sterven tijdens de overtocht. Anthonie was Adriana’s tweede echtgenoot; de eerste was in 1841 gestorven. Twee kinderen uit dat eerste huwelijk kwamen ook met hen mee. Een van hen, Geertruida, trouwde ook in de familie Klein: in maart 1855 trouwde ze in Pella met Athonie’s jongere broer Teunis.

Een voorbeeld, nog een generatie eerder: de grootmoeder van de grootvader van Ortje van moeders kant (de Kortlever-kant) was een vrouw genaamd Jenneke Waligdr Verdugt die leefde van 1761 tot 1818, geboren en getogen in Leerdam. Haar neef (zoon van haar broer) Walig Jansse Verdugt (1799-1840) was aanvankelijk getrouwd met Lena van der Hagen, met wie hij drie kinderen had. Toen Lena stierf trouwde hij in 1832 met een jongere vrouw genaamd Maria Vink, met wie hij vijf kinderen kreeg, geboren in Leerdam tussen 1832 en 1840. Toen Walig stierf, hertrouwde Maria met een man uit Nieuwland, Dirk den Otter, met wie ze - tot 1847 - twee kinderen gekregen had toen ze besloten om zich bij Scholte exodus⁴⁷ aan te sluiten. Dirk, Maria en vier⁴⁸ Verdugt- plus twee Den Otter-kinderen kwamen over op de Catharina Jackson⁴⁹.

Tenslotte een voorbeeld aan Ortje vaders kant, de Van Genderens: haar overgrootvader was Gerrit van Genderen. Diens broer Jan was getrouwd met Cornelia van der Linden uit Leerdam. Nadat Jan in 1848 gestorven was emigreerde Cornelia alsnog naar Pella met haar zoons Arie (1820) en Gerrit (1823) en haar dochter Maria (1832).

Scholte's huis aan het centrale plein van Pella (foto auteur)

⁴⁷ “De Exodus van Hendrik Peter Scholte” is de titel van een historische roman van Michiel van Diggelen (Uitgeverij IJzer, Utrecht, 2018)

⁴⁸ Eén kind stierf op jonge leeftijd.

⁴⁹ Op de passagierslijsten in de *Pella Souvenir History* staan Grietje, Walig and Cornelis Verdugt vermeld naast een Jannigje, maar op de Baltimore lijst staat het vierde kind vermeld als Lena Adriana (1834), een naam die men zou verwachten op basis van genealogisch onderzoek. Het vijfde kind stierf op jonge leeftijd. Maria, de moeder, staat vermeld onder Den Otter, samen met Dirk en hun kinderen Aart en Leentje.

Kaart van Pella uit 1869, getekend door Augustus Koch. Zichtbaar is het centrale plein met aan de noordkant ervan Scholte's huis. Het huis van Gerrit Overkamp lag een blok naar het westen, op de hoek van Washington Street en Experience Avenue; dat van Isaac aan de zuidkant van het blok, op de hoek van Franklin Street en Experience Avenue.

Epiloog

Binnen een periode van twee weken na de aankomst van de eerste kolonisten - die die eerste weken sliepen in geïmproviseerde strotenten - was het land opgemeten en was er een plattegrond getekend van het nieuwe stadje. Wie grond gekocht had begon zijn huis te bouwen zo gauw hout beschikbaar kwam van een zaagmolen in de buurt.⁵⁰ Sommige van de bestaande huizen kwamen vrij als de vorige landeigenaren naar elders vertrokken. Een van de eerste huizen die verrezen was dat van Gerrit Overkamp. *Dominie* Scholte had zijn vrouw Mareah een prachtig groot huis beloofd. Dat werd gebouwd terwijl zij in een blokhut kampeerde op wat het centrale plein van het stadje zou worden. Dit "prachtige grote huis" staat er vandaag de dag nog steeds, aan dat centrale plein. Gelukkig was de eerste winter - toen er nog volop gebouwd werd - mild. De tweede winter, die van 1848/49, was evenwel ongekend streng, met sneeuw van november tot mei. Mensen leden en het vee ging dood. En nog meer vee stierf toen de sneeuw smolt en de velden onder water kwamen te staan.

⁵⁰ Direct na aankomst werden ook de eerste kinderen geboren: op 26 augustus was Albert Sijnhorst de eerste, op de dag dat zijn ouders arriveerden.

Hendrik Scholte werd de superburgemeester van Pella. Niet alleen was hij de geestelijk leider, hij was ook hoofd der school, rechter, bankier, handelaar en de eigenaar van molens en mijnen. Sommige van bovenstaande familieleden kregen sleutelposities in de nieuwe stad. Gerrit Overkamp en zijn broer Isaac waren voor jaren mede de organisatoren van het kerkelijk leven in Pella. De eerste kerkdiensten werden gehouden in Gerrit Overkamps huis, en Isaac Overkamp leidde die diensten. Isaac werd ook de eerste schoolmeester en voor een tijdje ook de baas van het postkantoor dat ook gevestigd was in Gerrits huis. Isaac werd ook de secretaris van *Lake Prairie township*⁵¹, en “wethouder financiën” van Pella. Pieter van Meveren, Dirk Sijnhorst, Cornelis ‘t Lam en Willem van Asch zagen toe op wegeaanleg; Cornelis den Hartog was verantwoordelijk voor de armenzorg.

Scholte bleef de actieve woordvoerder van de groep, met het doel om meer Nederlanders te overtuigen naar Pella te komen. In november 1848 lag zijn boek “Tweede Stem uit Pella” in de boekwinkel in Nederland.⁵² Meer dan 900 Nederlandse kolonisten voegden zich bij de oorspronkelijke groep in de periode 1849-1855.⁵³ Daarmee was de exodus naar Pella de grootste collectieve uittocht naar de VS uit Nederland.

Toen Scholte aankwam in Noord-Amerika werd hem door collega’s aan de Amerikaanse oostkust gevraagd om zich aan te sluiten bij de *Dutch Reformed Church* die sinds de dagen van Nieuw Amsterdam in de Verenigde Staten bestaan had⁵⁴. Hij weigerde. Zijn kerk in Pella heette de *First Christian Church of Pella*. Een groeiend aantal gelovigen vond evenwel dat Scholte de doctrines van de Dordtse synode niet goed interpreteerde. Ze zochten contact met Van Raalte die zich wel aangesloten had bij de Dutch Reformed Church. Nadat Van Raalte Pella in september 1856 bezocht had, sloot het merendeel van de kerkgangers in Pella zich aan bij de Dutch Reformed Church. Scholte bleef preken in zijn First Christian Church. Hij stierf thuis op on 25 augustus 1868; de traditie van “zijn” kerk leeft nog voort in Pella’s Second Reformed Church.

De stad groeide; ook Duitse emigranten en anderen vestigden zich er. Toen in 1854 Baptisten een geschikte plaats zochten om een universiteit te stichten kwamen ze uit op Pella. In 1856 opende de Central University – nu Central College – zijn deuren.

In de jaren 1858-1859 was Isaac Overkamp burgemeester. Enige jaren later werd Henry Hospers uit Hoogblokland dat, die in 1847 de overtocht met de Overkamps op de Maasstroom gemaakt had.⁵⁵ Hospers, burgemeester van 1867 tot 1870, was zijn carrière in Pella als schoolmeester begonnen, werd vervolgens landmeter en notaris. Tot 1870 was hij ook de eigenaar en hoofdredacteur van het ‘Weekblad’. Gedurende zijn periode als burgemeester leidde Hospers een nieuwe uittocht naar noordwest Iowa, naar *Sioux County*. Het was niet zozeer dat er geen land meer beschikbaar was rondom Pella, maar dat was voor een groot deel

⁵¹ Marion County is onderverdeeld in *townships*. Pella ligt in *Lake Prairie Township*.

⁵² Opregte Haarlemse Courant, 14 december 1848

⁵³ Alle namen worden genoemd in K. Van Stigt, *History of Pella, Iowa, and Vicinity*, Pella, 1897.

⁵⁴ Het heette in die dagen nog steeds de *Dutch Reformed Church*, of de *Reformed (Protestant) Dutch Church*. De naam veranderde pas in 1867 naar *Reformed Church in America*. Wellicht anders dan wat de naam *Dutch Reformed Church* suggereert, was de kerk toen niet langer formeel verbonden met Nederland. Voor de Franse tijd was deze verbonden aan de classis Amsterdam die een stem had in de benoeming van dominees. Na de Franse tijd werd die koppeling niet gereactiveerd toen de *Nederlands Hervormde Kerk* gesticht werd. In 1819 sneed de Amerikaanse *Dutch Reformed Church* formeel de band met Nederland door.

⁵⁵ *Pella Souvenir History*, p. 244.

De Vermeermolen in Pella (foto auteur)

in handen van speculanten. In de herfst van 1869 werd een lap grond ter grootte van 30 secties gekocht en vertrokken zo'n 60 gezinnen naar wat zou uitgroeien tot Orange City.

In de Verenigde Staten identificeren een half miljoen Amerikanen zich, volgens de volkstelling van 2010, met een Nederlandse achtergrond. In slechts een paar steden vormen ze een meerderheid: Pella is daar een van; Orange City is een tweede en Holland, Michigan, waar Van Raalte zich met zijn volgelingen vestigde, de derde.

Ongeveer een eeuw geleden begon een zekere wedijver tussen de stadjes in Iowa en Holland, Michigan over hun *Dutchness*. In antwoord op publicitaire inspanningen in Holland, MI, begon Pella elk voorjaar een tulpenfestival te organiseren, inclusief elk jaar de verkiezing van een tulpenkoningin. Deze traditie leeft tot op de dag van vandaag voort en trekt duizenden bezoekers. Vanaf de jaren 1960 is het Nederlandse karakter van Pella versterkt door de renovatie van een deel van het centrum met retro-Nederlandse gevels en een Molengracht. Deel van die renovatie was de vervanging van een eerdere windmolen die afgebrand was. De Vermeer windmolen is nu de grootste traditionele windmolen in de Verenigde Staten die in bedrijf is. De bezoeker die nu Pella nadert ziet een groot bord langs de weg '*A Touch of Holland*': een omweg waard voor Nederlandse toeristen zeker als ze uit de Vijfheerenlanden komen.

Deze verhandeling is een nadere uitwerking van een inleiding gehouden in Pella op 25 februari 2026. Met dank aan Liz Van Gorp, Lisa Zylstra en Bruce Boertje.